Turkish Studies *Historical Analysis*

Volume 14 Issue 2, 2019, p. 141-162

DOI: 10.29228/TurkishStudies.22639

ISSN: 2667-5552

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info / Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş:* 10.03.2019

✓ *Accepted/Kabul:* 10.06.2019

✍ *Report Dates/Rapor Tarihleri:* Referee 1 (25.03.2019)- Referee 2 (30.04.2019)

This article was checked by iThenticate.

MECLİS-İ MEBUSAN'DA MARAŞ MEBUSLARI (1877-1920)

*Erhan ALPASLAN**

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin ilk Anayasası olan Kanun-ı Esasi 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilerek yürürlüğe girmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nde Birinci Meşrutiyet Dönemi başlamış, parlamenter yönetim anlayışı resmi olarak uygulanmaya başlamıştır. Türk-İslam Tarihinin ilk anayasası olarak kabul edilen Kanun-ı Esasi'nin yayınlanmasından sonra Osmanlı devletinde yeni bir dönem başlamış oldu. Bu döneme kadar monarşik bir idareye sahip olan Osmanlı devletinde ilk defa batılı anlamda meşruti monarşi dönemine geçilmiş oldu. Bu süreçte devletin birçok sorunlarla uğraşmak zorunda kalması siyasal rejimin işleyişi üzerinde de olumsuz etkiler yarattı ve meşruti yönetim çok uzun sürmedi ancak atılan bu ilk adım ve uygulamalar daha sonraki süreç açısından önemli oldu.

Osmanlı parlamentosu, faaliyetlerine 19 Mart 1877 tarihinde başladı. Osmanlı parlamentosunda halkın oyları ile belirlenen Meclis-i Mebusan'a o yıllarda idari açıdan Halep Vilayetine bağlı Maraş Sancağından tek mebus katılmıştır. Birinci Meşrutiyet Dönemi, 1877-1878 Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaş sebep gösterilerek anayasanın tatil edilmesi ve meclis çalışmalarının durdurulması ile sona ermiştir.

17 Şubat 1878 tarihinden 23 Temmuz 1908 tarihine kadar devam eden bu dönem merkezi yönetimin sıkı bir şekilde uygulandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde devletin katı yönetimine rağmen Gençtürklerin (Jön Türk) fikri oluşumu şekillenerek özgürlükçü bir siyasi hareket ortaya çıkmıştır. İttihat ve Terakki adıyla ortaya çıkan bu siyasi hareket, bir süre sonra çok geniş bir kitleyi etkilemeyi başarmıştır. 1908 yılının 23 Temmuzunda Jöntürk devrimi ve baskısıyla Sultan II. Abdülhamid meşrutiyeti ilan etmek mecburiyetinde kalmıştır. II. Meşrutiyetin ilanı ile Kanun-ı Esasi yeniden uygulamaya konmuş ve seçimlerin yapılmasından

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi, E-posta: ealpaslan@ksu.edu.tr

sonra Osmanlı parlamentosu yeniden açılmıştır. Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908'de çalışmalarına başlamış ve bu süreçte üç dönem çalışma yapabirmiştir. İkinci Meşrutiyet döneminde ise Meclis-i Mebusan'a Merkez Sancağı'nı temsilen 10 mebus katılmıştır. Osmanlı Devletinin I.Dünya savaşına dahil olmasından sonra bir süre çalışmalarına ara vermiş olsa da yeniden çalışmalarına devam etmiştir. Savaş sonunda Osmanlı Devletinin yenilgisi üzerine imzalamış olduğu Mondros Mütarekesi sonrasında sultanın emri ile 21 Aralık 1918'de kapatılmıştır. Osmanlı Meclis-i Mebusanı son olarak 12 Ocak 1920 tarihinde açılmış ve bu dönemdeki en önemli faaliyetlerinden biri Misak-ı Milli'yi kabul etmesi ile gerçekleştirmiştir. Son Osmanlı Mebusan Meclisinde de Maraş'ı temsilen 2 mebus görev yapmıştır. Bu çalışmada, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ındaki, Maraş Vilayeti Merkez Sancağı'nı (Maraş) temsil eden mebusların özgeçmişleri ve Meclisteki faaliyetleri arşiv ve meclis zabıt kayıtları esas alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Maraş, Mebus, Meclis, Anayasa, Meşrutiyet

THE DEPUTIES OF MARAS IN THE OTTOMAN CHAMBER OF DEPUTIES (1877-1920)

ABSTRACT

The Ottoman constitution of 1876 (Turkish: Kanûn-i Esâsi; English: "Basic Law") was the first constitution of the Ottoman Empire. It was promulgated on December 23, 1876. Thus, the First Constitutional Era (Birinci Meşrutiyet Devri) of the Ottoman Empire and the process of the parliamentary system began in history of Turkish democracy with the promulgation of the Basic Law. With the promulgation of Basic Law, which is accepted as the first constitution of Turkish-Islamic history, a new era began in the Ottoman Empire. For the first time in the Ottoman Empire, which had a monarchical administration until this period, started a period of constitutional monarchy similar to that in Europe. The empire had to deal with many problems in this process and these problems had negative effects on the functioning of the political regime, thus the constitutional government did not last long, but these first steps and practices were important for the subsequent process.

The Ottoman Parliament began its activities on March 19, 1877. In this first Ottoman parliament, whose members were elected by public, only a deputy was elected from the Maras Sanjak of Haleb province. The First Constitutional Era ended with the suspension of the Ottoman Parliament and the constitution by Sultan on 14 February 1878, on the pretext of the national emergency engendered by the ongoing war with Russia in 1877-1878.

In this period, which lasted from 17 February 1878 to 23 July 1908, the empire was ruled by authoritarian regime. In this period, despite the authoritarianism, the formation of the Young Turk's (Jön Türk) intellectual formation was formed and a libertarian political movement emerged. This political movement, which emerged as the Committee of Union and Progress (İttihat ve Terakki Cemiyeti), was able to influence a

large mass after a while. The Second Constitutional Era (İkinci Meşrûtiyyet Devri) of the Ottoman Empire began shortly after the 1908 Young Turk Revolution which forced Sultan Abdul Hamid II to restore the constitutional monarchy by the revival of the Ottoman Parliament, the General Assembly of the Ottoman Empire and the restoration of the constitution of 1876. The Chamber of Deputies assembled on 17 December 1908 and was able to serve for three terms (1908-1912, 1912, 1914-1918). During the Second Constitutional Era, 10 deputies participated to the Parliament in order to represent the Central Sanjak. After the Ottoman Empire entered in the First World War, The Chamber of Deputies stopped its activities for a while but continued again. It was abolished on 21 December 1918 with the order of the Sultan after the Armistice of Montrose. The Chamber of Deputies was opened for the fourth (and last) term on 12 January 1920. The National Pact was adopted by The Chamber of Deputies in Istanbul on 17 February 1920. 2 deputies, who were elected from the Aleppo Province, represented Maras, in the fourth term of the Ottoman Chamber of Deputies. Drawing on the archival documents and parliamentary records, this study deals with the curriculum and activities of deputies, who represented Maras Sanjak in the Ottoman Chamber of Deputies.

STRUCTURED ABSTRACT

The first Ottoman Assembly (Meclis-i Umumi) consisted of the Chamber of Deputies (Meclis-i Mebusan) whose members were elected by the general Ottoman populace and a senate (Ottoman Turkish: Meclis-i Ayan) whose members were appointed for life by the Sultan. At this point, the Chamber of Deputies was established as the legislative body in accordance with the Ottoman constitution of 23 December 1876 (Kanun-i Esasi, the Basic Law) and served during the first and the second Constitutional periods. That is to say, the Chamber of Deputies served in 7 periods in total. The members of the first Chamber of Deputies, who began their activities on March 19, 1877, were elected from among the members of the administrative council of the provinces with a temporary instruction but a separate election was held for Istanbul. There were 115 parliamentarians in this parliament. The first Chamber of Deputies completed his activities and was dissolved on June 28, 1877. The second Parliament, where the chamber consisted of a new crop of delegates chosen by administrative councils, met on 13 December 1877, only to be dissolved by the sultan on 14 February 1878, on the pretext of an emergency related to the ongoing war with Russia.

After Abdulhamid II announced on July 23 the restoration of the 1876 constitution and recalled parliament, the main event of the months after the revolution was the first elections of November and September. The only organization to contest the elections, besides the Committee of Union and Progress (İttihat ve Terakki Cemiyeti) was the Party of Ottoman Liberals (*Osmanlı Ahrar Fırkası*). The Committee of Union and Progress won a majority in the parliament, thus the Chamber of Deputies reconvened for the first time in over 30 years with the living members from the First Constitutional Era. After the 31 March Incident and the deposition of Abdul Hamid II, this the Unionist-dominated chamber

embarked on a program of legislation that aimed at the consolidation of the constitutional order. In August 1909 a number of articles in the constitution were changed, finally establishing a really constitutional and parliamentary regime. From now on the sultan only had the limited rights. A by-election was held for a single parliamentarian in 1911. The sultan distributed the parliament on 18 January 1912 and in the two-party general elections held in April 1912. With the support of the Savior Officers, Ahmed Muhtar Pasha dissolved the Chamber on 5 August, 1912. The eruption of the Balkan War in October derailed plans for the elections, which were canceled. The Committee of Union and Progress overthrown the government in a coup d'état (also known as the Raid on the Sublime Porte, Turkish: *Bâb-ı Âli Baskını*). New elections in a single-party framework were held in 1914 and the CUP gained all constituencies. This parliament continued its activities during World War I.

On 21 December 1918, after the armistice of Mudros, the Parliament was annulled by the Sultan Vahdettin for new elections. The last elections for the Ottoman Parliament were held in December 1919, it was opened the fourth (and last) term of the Parliament on 12 January 1920. After the invasion of Istanbul on March 16, 1920, the Sultan announced his own version of the declaration of the Parliament's dissolution on 11 April, 1920.

Maras was the sanjak of the Aleppo province in the Ottoman administrative system in 1871. It was transformed into an independent sanjak in 1872 but again became a sanjak of the Aleppo province in 1876. Maras, a sanjak of the Aleppo province, was transformed into an independent sanjak during World War I.

After the *declaration* of the first constitutional monarchy in the Ottoman Empire, elections held according to the Ottoman constitution of 23 December 1876 (Kanun-i Esasi, the Basic Law) and the first parliament was opened on 19 March 1877. In this first parliament of the Ottoman Empire, Sadi Efendi from the Maras Sanjak of Haleb province was elected. In the administrative division of 1876, because Maras was sanjak of Aleppo Sadi Efendi was given the title of deputy of Aleppo.

Sadi Efendi, who was from Maras, was one of the deputies of the Ottoman Chamber of Deputies from Aleppo. It is understood that Sadi Bey, who was a deputy in the two periods of the Parliament, played significant roles in this process. At the same time Sadi Bey established friendship with Abdul Hamid II during this period.

The Second Constitutional Era (İkinci Meşrûtiyyet Devri) of the Ottoman Empire established shortly after the 1908 Young Turk Revolution which forced Sultan Abdul Hamid II to restore the constitutional monarchy by the revival of the Ottoman Parliament, the General Assembly of the Ottoman Empire and the restoration of the constitution of 1876. On the day the constitutional monarchy was declared, the election process was also began. The 1908 elections were the first to be held in accordance with the "*İntihab-ı Mebusan Law*". Also, according to the results of this election, Hasan Fehmi Efendi and Mehmet Şükrü Efendi from the Maras Sanjak of Aleppo province took place in the Ottoman Chamber of Deputies. While Hasan Fehmi Bey was elected in the second period of the Ottoman Chamber of Deputies Mehmet Şükrü

Efendi could not be elected. According to the results of the 1912 election, Hacı Evliya Efendi and Hasan Fehmi Efendi who were elected from the province of Aleppo represented Maras in the Ottoman Chamber of Deputies.

New elections in a single-party framework were held in 1914 and the Committee of Union and Progress gained all constituencies. In the third term (27. 05. 1914/ 21.12. 1918) of the Ottoman Chamber of Deputies in the Second Constitutional Period, Abdülkadir Bey and Agop Hırlakyan Efendis, who were elected from the Aleppo Province represented Maras. In the fourth term (12.01.1919/18.03.1920) of the Ottoman Chamber of Deputies Abdülkadir Bey and Tahsin Hüdayioğlu Bey, who were elected from the Aleppo Province represented Maras. Following the invasion of Istanbul Abdulkadir Bey and Tahsin Bey, who were deputies of Maras, joined the Grand National Assembly in Ankara.

Keywords: Maras, Deputy, Assembly, Constitution, Constitutional Monarchy.

1.Giriş

1.1.Osmanlı Devletinde Meşrutiyet'in İlanına Kadar Olan Siyasal Gelişmeler

Osmanlı Devleti, öncelikle girmiş olduğu savaşları kaybetmeye başlaması ve bunun sonucu olarak toprak kayıpları yaşaması üzerine devleti eski gücüne ulaştırmak amacıyla birçok alanlarda ıslahat/yenileşme hareketlerine girişmiştir. Bu alanda ilk uygulamalar öncelikli olarak askeri alanda başlamakla birlikte daha sonraki süreçte siyasi, idari, hukuki ve sosyo-kültürel birçok alanda uygulanmaya başlamıştır. Bu yenilik hareketleri devlet bürokrasında öne çıkmış paşalar tarafından devleti koruma ve tekrar güçlü dönemlere geri dönebilme amacıyla gerçekleştirilirken aynı zamanda devletin bir dayatması ile uygulamaya koyulabilmektedir.

Osmanlı tarihinde “Garplılaşma/Muasırlaşma” olarak tanımlanan bu modernleşme politikası toplumsal bir halk hareketi ve talebi olarak ortaya çıkmamıştır. Bu durum esas itibarıyla devletin birçok iç sorunları yaşadığı bir dönemde dış dünyada/Batı dünyasındaki gelişmelerin Osmanlı devlet ve toplumu üzerindeki doğurduğu etkilerle ortaya çıkmıştır. Yani denilebilir ki, Batılı büyük devletlerin Osmanlı Devleti üzerinde siyasi ve ekonomik nüfuz kazanmaları, devletin izlediği dış siyaset ve ıslahat politikalarına müdahalelerine imkân sağlamıştır. Osmanlı devletinde Tanzimat döneminin hazırlık aşaması olarak kabul edilen II. Mahmut'un saltanatı döneminde gerçekleştirilen; askeri, ilmiye, bürokrasi ve toplumsal alandaki temel reform programı büyük ölçüde sonraki süreci etkilemiştir (Gencer,2008:356). Nitekim Osmanlı İmparatorluğunda anayasacılık hareketleri II. Mahmut döneminde kabul edilen 1808 Sened-i İttifakla başlamaktadır. Sened-i İttifak, anayasal bir belgedir. Sened-i İttifak ile Osmanlı imparatorluğu tarihinde ilk kez olarak padişahın iktidarı sınırlandırılmıştır. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile devlet yeniden tanzim edilmektedir. Tanzimat fermanı da Sened-i İttifakta olduğu gibi bir anayasal belgedir (Gözler, 2003:161-163). 1839 yılının 3 Kasım günü, Gülhane Hattı Hümayunu ilan edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde, Gülhane hattı Hümayunu, İlk Haklar Beyannamesi ve bir “içtimai mukavele” olarak tanınmıştır (Tunaya, 1960:41-42). 1856'da ilan edilen Islahat Fermanıyla Müslümanlar ile Gayrimüslimler arasında hemen hemen her bakımdan tam bir eşitlik sağlanmak istemiştir (Gözler, 2003: 161-165).

Tanzimat dönemi politikalarının uygulanması karşısında kimi aydınlar merkezi yönetimin baskılarına rağmen siyasi bir oluşum içerisinde örgütsel faaliyetlerde bulunmuşlardır. Nitekim Osmanlı devletinin ilk siyasi muhalefet hareketi olarak ortaya çıkan Genç (Yeni) Osmanlılar adıyla bilinen

hareketin öncüleri; Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa gibi düşünürler olmuşlardır. Bu siyasi hareketin fikri çalışmaları ile batılı tarzda siyasi fikir akımları; özgürlükçü ve reformist fikirlerin ülkeye girişinde ve kamuoyu desteği almasında etkili olmuşlardır. Bu kesimler, hanedana bağlı ve İslamcı fikirlerinin yanında esas çözümün devlet yönetiminde anayasal parlamenter sistemin uygulanmasını savunuyorlardı. Böylece devlet idaresinde otoriter ve keyfi yönetim ortadan kalkarken diğer yandan da batılı devletlerin Osmanlı devleti üzerindeki nüfuz ve baskı kurma girişimleri sona erecekti. Bu siyasi hareket içerisinde yer alan aydınlar batılı düşünürlerin eserlerinden ve görüşlerinden büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Bu dönemin önemli simalarından biri olan Namık Kemal, Montesquieu'nun fikirlerini, özellikle anayasa ve parlamenter yönetim biçimine ilişkin fikirlerinin Şeriat'a uygun olduğunu savunmuştur. Namık Kemal'e göre *"İslam Devleti modernleşirken Avrupa'yı körü körüne taklit etmemeli, kendi kanunlarını, inanç ve geleneklerini terk etmemelidir."* Modernleşme sürecinde Avrupa'yı taklitten kaçınılması gerektiği ifade edilirken aynı zamanda *"Şeriat'ın adil kuralları, Montesquieu'nun bahsettiği "Tabii Hukuk"tur"* (Balcı, 2003:20) yargısına ulaşılması esasında insanlığın haklar noktasında değişmez ve evrensel kurallara sahip olduğunu da ortaya koymaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda parlamentonun kurulması elli yıllık bir süre içerisinde ortaya çıkan zihniyet değişikliğinin ürünüdür. Osmanlı'nın kurtuluşunun ancak Batı'ya yönelmesi ve Batı'nın bir parçası olması ile çözümleneceğine inanan bir zihniyetin Osmanlı elitleri arasında yaygınlaşmaya başlaması ve bu elitlerin 1839'dan itibaren kısa aralarla iktidarı ellerinde bulundurmaları ile mümkün olmuştur. Osmanlı'da yenileşme taraftarları gelişmişlik ölçütü olarak parlamento binasını görmekteydiler (Hanioğlu, vd. 2000:246-247). Avrupa'da hızla gelişen meşrutî idare şekli her ülkenin meclisine halkın oylarıyla seçilen temsilcilerin katılması şeklindeydi. Osmanlı'da ister istemez Avrupa'daki bu gelişmeye ayak uydurmak lüzumunu hissetmiştir (Saray, 1999:30). Anayasa metni Mithat paşa ve birkaç destekçisi tarafından hazırlanmıştır. Anayasa ilk olarak Padişahın otoritesini kısıtlayarak yeni Osmanlı bürokrasisine koruma sağlamaktaydı (Karpas, 2013:8). Anayasanın hazırlanması için II. Abdülhamit 16 mülki memur, on ulema ve iki ferik rütbesinde subaydan oluşan komisyon kurmuştur (Üçok, 1976:4). "Kanuni Esasi" 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilmiştir (Sezen, 2000:216). Yeni Osmanlılar adı verilen bir avuç aydının zorlamasıyla, Osmanlı İmparatorluğu, mutlak yönetimden anayasal yönetime geçmiştir (Güneş, 1997: Cilt/1, 10, 222). Türk siyasal geleneğinde ilk defa olmak üzere yasama işlevini yerine getirmek üzere meclis oluşturulmuştur (Tekin-Çiftçi, 2007:29). Osmanlı devletinde yaşanan bu süreç batı ile mukayese yapıldığında siyasi ve fikri birikimi itibarıyla yeterli bir olgunlaşma dönemine sahip olunacağı görülmektedir. Çünkü batılı anayasal parlamenter sistemlerin teşekkülünde çok daha köklü bir tecrübe ve bilgi birikimi söz konusudur. Dolayısıyla böyle bir süreci yaşamadan Osmanlı Devleti'nde anayasal düzene geçilerek, buna koşut olarak oluşturulan parlamentolu sistem kalıcı olarak kök salmamıştır. Osmanlı Parlamentosu, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşının (93 Savaşı) doğurduğu sorunlar sebebiyle 14 Şubat 1878'de kapatıldı (Lewis, 1998:168; Kuran, 1997:265). Meşrutîyetçilerin kitlesel ve örgütlü güç oluşturamamış olması yüzünden Osmanlı devletinde 1908'e kadar, mutlak monarşiye yeniden dönmüş, anayasal düzen sona ermiştir (Tanör, 2004:160-161).

2. Osmanlı Devletinde I. Meşrutîyet'in İlanı

2.1. 1877 Yılında İlk Seçimlerin Yapılması ve Meclis-i Mebusan'ın Açılması

23 Aralık 1876 tarihinde Kanun-ı Esasi'nin ilanı ile Osmanlı Devleti'nde I. Meşrutîyet dönemi başlamıştır (Güneş, 1997:10; Akşin, 1986:27-40). Meşrutîyet yönetiminin başlamasının ardından Mart 1877'de ilk meclis seçimleri yapılmıştır. 1876 Anayasasına göre Osmanlı Parlamentosu, çift meclisli bir yapıda teşekkül etmiştir. Buna göre Meclis-i Umumi, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'dan oluşmaktadır. Bu meclis padişahın isteği ile her sene Kasım ayı başında açılmakta ve Mart ayı başında yine padişahın isteği ile kapanmaktadır (Abadan, 1957:26; Tanör, 2004:136-141).

Meclis-i Umumide yer alacak Meclis-i mebusanın nasıl seçileceği Kanun-ı Esaside ayrıntılı olarak düzenlenmiş değildi. Öngörülen esasları içeren yasa zamanında hazırlanamadı. Sultan Abdülhamit ise Meclisin bir an önce toplanmasını istemekteydi. Bu amaçla anayasanın ilanından önce ve ilk seçimler için geçerli olmak üzere 28 Ekim 1876 tarihli 7 maddelik “Meclis-i Mebusan Azasının Sureti İntihap ve Tayinine Dair Talimatı Muvakkate” çıkarıldı (Gözübüyük- Kili, 1985: 38, 44). Taşrada yapılacak seçimler de buna göre yapılacaktı. Taşrada uygulanacak olan Talimât-ı Muvakkate hükümlerine göre seçim iki dereceli olacaktı. Mebuslar vilâyet, livâ ve kazalardaki İdare Meclisleri âzaları tarafından seçilecekti. Ancak ülkenin tamamında yeniden seçimlerin yapılması için kâfi süre olmadığından vilâyet, livâ ve kazâların İdare Meclisleri âzaları daha önce yörelerinin halkı tarafından seçildiklerinden ikinci seçmen olarak kabul edilmişlerdi. Bu itibarla ikinci seçmenlerin belirleyeceği mebuslar dolaylı olarak halk tarafından seçilmiş kabul edileceklerdi. Dolayısıyla Taşrada ilk Meclis-i Mebusan üyelerinin belirlenmesi için seçim yapılmamış buna karşılık İdare Meclisleri üyeleri ikinci seçmen olarak kabul edilmişlerdi (Armağan, 1978:160).

İstanbul ve çevresi için ise (İzmit dâhil) “Beyanname” adını taşıyan 10 Ocak 1877 tarihli bir hükümet bildirisi yayınlanmıştı. Talimât-ı Muvakkate’ye göre İstanbul ve çevresi 20 seçim dairesine ayrılmıştı ve her daireden iki kişi ikinci seçmen olarak seçilecekti. İkinci seçmenleri belirleyebilmek için seçmenlerde bulunması gereken vasıflar da ayrıntılı olarak açıklanmıştı. İstanbul ve civarındaki 20 seçim bölgesinden seçmenler toplam 40 kişilik ikinci seçmen belirleyecekti. Bu usulle belirlenen 40 kişilik ikinci seçmenler 10 kişiyi mebus seçecekti (Aldıkaçtı, 1982: 61-62; Başgil, 1946: 25). Böylelikle ilk çift dereceli seçimler İstanbul ve çevresinde yapılmıştır. Buna göre ilk önce “birinci seçmen (müntehib-i evvel)”ler, “ikinci (müntehib-i sani)”leri seçmekte, sonra da ikinci seçmenler, “mebusları” seçecekti. Seçim sistemi olarak basit çoğunluk sistemi uygulanıyordu (Tanör, 2004:153). Meclis-i Mebusan üyelerini belirlemek için uygulanacak seçim sistemi mevzuatı başta anayasa (Kanun-u Esasi) olmak üzere Talimatı Muvakkate, Beyanname ve ayrıca seçilecek mebusların vilayetlerine göre dağılımını gösteren cetvel’den oluşmaktaydı (Kılıç, 2011:30; Tanör, 2004:152; Armağan, 1978:160). Yapılacak seçimde bu mevzuat sadece Meclis-i Mebusan için uygulanacaktı. Çünkü Meclis-i Ayan’ın tüm üyeleri ise padişah tarafından atanmaktaydı. Mebus olmak için; “Talimat-ı Muvakkate”de 25 yaşını bitirmek ve doğup büyüdüğü yerde belli ölçüde bir servet sahibi olmak koşulu getirilmişti (Kızıltan, 2006:262; Güvenir, 1982:229). Buna karşın anayasanın 68. maddesinde ise, adayların mebus olabilmek için, 30 yaşını doldurmuş olmaları gerektiği belirtilmekteydi. Yani Meclis-i Mebusan üyeliğine seçilme yaşı konusunda Talimat-ı Muvakkate ile Anayasa (Kanun-u Esasi) arasında tutarsızlık vardı. 1877’de yapılan “İntihab-ı Mebusan Kanunu”nun 17. maddesinde, mebus olmak için 30 yaşını doldurmuş olma koşulu getirilmiş ve bu konuda Anayasa ile uyum sağlanmıştır. Daha önce Kanun-u Esasi’de, her elli bin erkek nüfus için Meclis-i Mebusan’a bir üye gönderileceği hükme bağlanmış ise de (md. 65) Talimat-ı Muvakkate mebus sayısını 130’la sınırlamıştır. Anayasada seçimin nasıl yapılacağına dair bir hüküm bulunmazken, Talimat seçimleri iki dereceli olarak belirlemiştir (Kılıç, 2011: 30). Ancak İstanbul ve mülhakatı için bir hükümet bildirisi ile iki dereceli seçim yapılırken diğer bölgelerde seçimi halk ya da halkın seçtiği ikinci seçmenler değil, İl Meclisleri tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Seçimlerin yapılmasından sonra İlk Osmanlı Parlamentosu 19 Mart 1877 Pazartesi günü Dolmabahçe Sarayı’nda padişah II. Abdülhamit tarafından açıldı (Gözübüyük- Kili, 1985: 43). İlk Osmanlı Parlamentosunun açılmasıyla birlikte Meb’usan Meclisi Reisliğine Padişah tarafından Ahmet Vefik Paşa seçildi (Armağan, 1978:160). I.Meşrutiyet dönemi Osmanlı Parlamentosu, yukarıda belirtmiş olduğumuz üzere biri seçimle gelen Heyet-i Mebusan ve diğeri Padişah tarafından atanan Heyet-i Ayan olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı. Seçimlerin sonucunda, her vilâyet belirtilen sayıdaki mebus seçerek İstanbul’a gönderemedi. Bazı vilâyetlerden bir tek mebus dahi gelmemişti. Bunlar arasında Tunus, Mısır, Romanya, Sırbistan Karadağ, Sisam, Umman ve Necid yer almaktadır. Öyle anlaşıyor ki, iç işlerinde serbest olan bu eyaletler mebus gönderme konusunda kendilerini zorunlu görmemişlerdir (Shaw, 1983:228). Nitekim Bağdat, Basra, Yemen ve Trablusgarp il meclislerince seçilen üyeler bu ilk Meclis’in açılışında bulunamamışlardır. O nedenle ilk Meclis, 69 üyesi Müslüman, 46 üyesi

Gayrimüslim olmak üzere 115 üye ile toplanabilmiştir. Esasında Osmanlı Meclis-i Umumisi 115 mebus ve 26'sı padişah tarafından seçilen Ayan Meclisi üyesi olmak üzere 141 üyeden oluşmuştur (Kızıltan, 2006:267; Versan, 1990: 23). İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın başlıca özelliği, imparatorluk içerisinde yaşayan çeşitli etnik ve dini grupların (Türk, Arap, Kürt, Laz, Ulah, Arnavut, Boşnak, Rum, Ermeni, Bulgar, Yahudi vb.) temsilcilerinden oluşması idi.

Osmanlı Parlamentosu'nun açıldığı 19 Mart 1877 tarihinde Sadarete İbrahim Edhem Paşa bulunmaktaydı. İbrahim Edhem Paşa, 5 Şubat 1877 tarihinde görevi, Mithat Paşa'dan devralmıştı. İbrahim Edhem Paşa, Osmanlı-Rus Harbi'nde yaşanan başarısızlıklar ve Meclisten gelen yoğun baskılar neticesinde, 11 Ocak 1878 tarihinde görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Aynı gün Ahmet Hamdi Paşa sadarete getirilmiştir. Hamdi Paşa'nın sadareti ancak bir ay kadar sürmüş ve 4 Şubat 1878 tarihinde sona ermiştir. Bunun üzerine Sadarete Ahmet Vefik Paşa tayin edilmiştir. Ahmet Vefik Paşa'nın göreve gelmesinden on gün sonra Mebusan Meclisi feshedilmiştir. Dolayısıyla I.Meşrutiyet Dönemi'nde Parlamente'nin açık olduğu dönemde üç hükümet görev yapmıştır. I.Meşrutiyet dönemi Osmanlı Parlamentosu, iki devre olarak faaliyet göstermiştir. Birinci devre 19 Mart 1877 tarihinde açılmış ve 56 birleşim yapmıştır. I.Dönemde Meclis'in yapacağı ilk işlerden biri bir seçim yasası hazırlamaktır. Ancak Meclis'in açılmasından hemen sonra 1877 Osmanlı-Rus Savaşı başlamıştır. Meclis seçim yasası dahi yapmadan 28 Haziran 1877 tarihinde birinci dönem çalışmaları sona ermiştir (Ezherli, 1998:167).

2.2.Osmanlı Meclis-i Mebusanın I. Devresinde Maraş Mebusları

Osmanlı Meclis-i Mebûsânın I. Devresinde (1877 Mart-Haziran) Halep vilayetinden üç Müslim ve bir Gayrimüslim mebus seçilmiştir. Bunlar Sadi Efendi, Nafi Efendi ve Hüseyin Hüsnü Efendidir. Gayrimüslim mebus olarak da Ermeni Karaca Manok Efendi seçilmiştir. Karaca Manok Efendi meclis çalışmalarına az katılmıştır. Hüseyin Hüsnü Efendi ise Halep mebusları içerisinde mecliste en az görüş bildiren mebus olmuştur. Bunlardan meclis müzakerelerine en çok katılan ve görüş bildirenler Nafi Efendi ile Sadi Efendidir. Sadi Efendi Maraşlıdır.1876 idari taksimatında Halep'e bağlı olduğu için Sadi Efendi Halep mebusu sıfatını kazanmıştır (Oğuz, 2012:5; Bayazıt, 1998:69; Atalay, 2008:99).

I.Meşrutiyet Dönemi Meclislerinde Halep vilayetinin Maraş sancağından mebus seçilen Müderris Kazancızade Sadi Efendi, Müderris Mesut Efendi'nin oğlu olarak Maraş'ta doğmuştur (Yakar, 2012:1). Kazancızade Sadi Efendinin ailesi Maraş'ın eski ailelerindendir. Ailenin bilinen ilk kurucusu Abdugani Efendidir. Şih Süleyman ise ailenin ilk bilinen büyüklerindendir. Ailenin Rusya'nın Kazan şehrinden gelip Maraş'a yerleştikleri rivayet edilmektedir. Bir diğer görüşe göre Türkmenistan'ın kuzeyindeki Kazanlı bölgesinden 16.yüzyılda bölgeye gelerek yerleştikleri de ifade edilmektedir (Yakar, 2012:4). Sadi Efendi, babası Mesut Efendi gibi müderristir. Bu görevinin yanı sıra Maraş'ta Belediye'yi kurma görevi kendisine verilir (Yakar, 2012:1).

Bilindiği üzere Osmanlı devletinde Belediye örgütünün kurulması konusundaki girişimlerin başlatılmasından bir süre sonra 1870 tarihli "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi" ile vilayet ve kaza hükmündeki yerleşim birimlerinde müstakil Belediye örgütü kurulması kararlaştırılmıştır. Bu nizamnamenin yayınlanmasından bir yıl öncesinde kurulan Maraş Belediyesinin başına Kazancızade Sadi Efendi getirilmiştir. Sadi Efendi Maraş Belediyesinin kuruluşunu gerçekleştirip 2 veya 4 yıl Belediye Başkanı olarak görev yaptıktan sonra 1293(1877)'de Halep Vilayetinin Maraş Sancağından Meclis-i Mebusan'a seçilerek İstanbul'a gitmiş ve meclis çalışmalarına katılmıştır (Yakar, 2012:6).

Maraşlı Sadi Efendi'nin Mecliste tartışmalara katıldığı ilk konu II. Abdülhamit'in meclisin açılış konuşması ile ilgili yaptığı cevabi konuşmadır (MMZC, 1939:C.1:117). Meclis-i Mebusan'ın ilk döneminde gündeme gelen vilayet kanunu tartışmalarında yer alan Sadi Efendi bu konuda da görüşlerini açıklamıştır. Sadi Efendi; "*vilayet meclislerine seçilecek üyeler ile ilgili görüşlerini belirtirken; seçilecek üyelerin üç yıllığına seçilmesi gerektiğini ve ancak 500 ya da bin kuruş vergi ödeyenlerin değil seçilme yeteneğine sahip olan herkesin seçilebilmesi konusunda önerge*" vermiştir. Ancak bu önergelerden her ikisi de kabul görmemiştir. Daha sonraki görüşmelerde gündeme gelen bu konuda yine

aynı fikirlerini savunmuştur. Sadi Efendi Mecliste özellikle Belediye ile ilgili konuların görüşüldüğü oturumlarda söz alarak fikirlerini belirtmiştir (Yakar, 2012:6).

Sadi Efendi İstanbul ile ilgili; “*Şehremini ve Belediyenin ayrı ayrı yapılanmasının işleri aksatacağını*” belirterek belediyenin etkin çalışabilmesi için yeterince memurun olması, vergi toplanması ve ceza tatbik edilmesi gerektiğini belirtmiştir (MMZC, 1939:C.1:117). Ayrıca Belediyelere güç kazandırmak amacıyla müfettiş ve zabıtların da belediyelerin bünyesinde olması gerektiğine de işaret etmiştir (MMZC, 1939:C.1:281.). Bu konuda verilen önerge meclis reisi ve bazı İstanbul mebuslarının karşı çıkması üzerine kabul görmemiştir (Oğuz, 2012:5).

3.1877 Yılında İkinci Seçimlerin Yapılması ve Meclis-i Mebusan'ın Açılması

Osmanlı Parlamentosunun İkinci dönemi 13 Aralık 1877 tarihinde başlamıştır. İstanbul bölgesi, eski üyelerinde herhangi bir değişiklik olmamış, bazı illerden ise farklı üyeler seçilmiştir. II. Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı seçimleri için ilk defa yeni seçim yasası yapılmıştır. Bu seçimden 31 yıl sonra yapılan 1908 seçimi de bu kanuna göre yapılmıştır. II. Osmanlı Meclisi tarafından hazırlanan 1877 tarihli “İntihab-ı Mebusan Kanunu”, iki dereceli bir seçim mekanizması düzenlemiştir. İntihab-ı Mebusan Kanunu 1908'den 1942 yılına kadar çeşitli düzeltme ve değişiklikler yapılarak, bu süreçteki seçimlerde uygulanmıştır (Karamustafaoğlu, 1970:106).

Bu dönemde belirlenen mebuslar da birinci seçimlerde olduğu gibi seçilerek gelmişlerdir. Seçilen Mebus sayısı 56'sı Müslim, 40'ı Gayrimüslim olmak üzere 96'ya düşmüştür. Meclis başkanlığına İstanbul mebusu Hasan Fehmi Efendi, ikinci başkanlığa Ohannes Efendi getirildi. 13 Aralık 1877'de toplanan İkinci Dönem Meclis-i Mebusanı 29 birleşim yapmıştır (Öklem, 1982:36). Bu dönemde Osmanlı-Rus savaşının (93 Harbi) başlaması üzerine Meclis, yasama faaliyetlerini bir yana bırakarak hükümetin icraatlarını ve devam eden savaşın gidişatı ile ilgili konular üzerinde görüşmelere ağırlık vermiştir. Bu görüşmeler sırasında yapılan eleştiriler ve tartışmalar meclis çalışmalarının tıkanmasına yol açmıştır. Ayrıca Sultan II. Abdülhamit'in bizzat suçlamalara maruz kalması üzerine bu durumdan hoşnut olmayarak, 14 Şubat 1878 tarihinde Anayasanın 7. Maddesinde kendisine tanınan yetkiye dayanarak Meclis-i Mebusan'ı süresiz olarak tatil etmiştir (Ortaylı, 1978:176).

3.1. Meclis-i Mebusan'ın İkinci Döneminde Halep/ Maraş Mebusları

Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın ikinci döneminde (13 Aralık 1877-14 Şubat 1878) Halep'i temsilen altı Mebus seçilmiştir. Bunlar Müslüman mebus olarak; Sadi Efendi, Nafi Efendi, Kadri Efendi, Abdulkadir Efendi'dir. Gayrimüslim mebus olarak Nakkaş Efendi ve Manok Efendi seçilmiştir. Hüseyin Hüsnü Efendi yerine Abdulkadir Efendi ve Kadri Efendi isimlerini görmekteyiz. Gayri müslim olarak da Manok Efendi'den başka Nakkaş Efendi seçilmiştir. Maraşlı Sadi Efendi Osmanlı Mebusan Meclisine Halep Vilayetinden her iki dönemde de seçilmiş mebuslardan biridir.

Meclis-i Mebusanın ikinci dönemdeki müzakereler birinci döneme kıyasla oldukça çetin geçmiştir. Bu dönemde başta Osmanlı-Rus savaşında alınan yenilgi ve diğer taraftan devletin çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalması, hükümetin bu sorunları çözüme konusunda yeterli çaba sarf etmemesi gerginliklerin artmasına yol açmıştır. Özellikle bu gerginlik hükümetle meclis arasında yaşanmaya başlamıştır. Sadi Efendi Meclisin bu ikinci dönem görüşmelerinde de yer almış ve daha ılımlı bir muhalefet siyaseti takip etmiştir. Sadi Efendi Meclis gündemine giren vergi tahsili, mali ve idari yolsuzluklar konularında konuşmaları olmuştur. Bu arada memurlar ve hâkimler meselesi ile ilgili olarak görüşlerini açıklamıştır. Ayrıca bu dönemde Mecliste yoğun olarak görüşülen Balkanlardan Anadolu'ya yaşanan göç ve göçmenlerin durumu konusunda Sadi Efendi görüşlerini dile getirmiş hatta bu göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması için 1000 kuruş para yardımında bulunmuştur (MMZC, 1939:C.1:155).

Sadi Efendi Mecliste yapmış olduğu konuşmalarda genelde devlet lehine konuşmalar yapmış ve bu arada Müslim, gayri Müslim birlikteliğine, dayanışmaya önem vermiştir. Meclis-i Mebusan'ın 2

Ocak 1293-14 Ocak 1878 tarihli toplantısında, Eğitim ile ilgili meselelerin görüşüldüğü bir toplantıda Yanya Mebusu Abdul Bey'in görüşlerine itiraz eden Sâdi Efendi; halkın cahilliği yaklaşımını kabul etmemiştir. Avrupa'ya bilim ve teknolojinin Araplardan geçtiğini, Tanzimat Fermanının ilanından itibaren Osmanlı ülkesinde modern mekteplerin açıldığını dolayısıyla Avrupa biliminden haberdar olunmaya başlandığını dile getirmiştir (Yakar, 2012:6). Halep/Maraş Mebusu Sâdi Efendi bu toplantıda yaptığı konuşma daha sonra Mülkiye Mecmuasında "Maarife Dair Bir Mektup" başlığı altında yayınlanmıştır (Mülkiye Mecmuası, C.1., S.2, Ocak-Şubat 1878: 54-57). Sadi Efendi diğer Halep mebusu olan Karaca Manok Efendi ile birlikte Meclis azalarının görev süreleri hakkında görüşlerini dile getirmişlerdir (Us, 1939:71-72).

Osmanlı Mebusan Meclisinde etkin hizmetlerde bulunduğu anlaşılan Sadi Bey bu dönem içerisinde Sultan II. Abdülhamit ile dostluk kurarak onunla yakınlaşmıştır. Halep Vilayetinin Maraş Sancağından mebus seçilerek iki dönem meclisi mebusanda yer alan Kazancızade Sadi Bey 1909'da İstanbul'da vefat etmiştir.

4.II. Meşrutiyet Dönemi Siyasi Gelişmeler

4.1. 1908 Seçimleri ve Meclis-i Mebusan'ın Açılması

23 Temmuz 1908 tarihinde Kanun-ı Esasi'nin (Anayasa) yeniden yürürlüğe konulması ile birlikte Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet dönemi başlamıştır. Meşrutiyetin ilan edildiği gün aynı zamanda seçim sürecine de girilmiştir. Yapılacak seçim, Osmanlı tarihindeki üçüncü parlamento seçimi olacaktır (Akşin, 1980:107). Seçimlerin yapılmasından sonra 17 Aralık 1908 tarihinde Meclis-i Mebusan yeniden açılmıştır. 1908 seçimleri mevcut iki kanun ve bir talimata göre yapılmıştır. Bunlar, 1876 Anayasası ve Seçim kanunu ile 2 Ağustos 1908 (20 Temmuz 1324) tarihli Seçim kanununun tatbikine dair talimattır (Olgun, 2012:3). 1908 seçimleri "İntihab-ı Mebusan Kanunu"na göre yapılan ilk seçimler olmuştur. Söz konusu yasa İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatı (Mebus Seçimi Geçici Kanunu) adı altında geçici olarak hazırlanmış olsa da 1908, 1912, 1914 ve 1919 seçimlerinde de uygulanmıştır. Mebus Seçimi Geçici Kanunu 83 maddeden oluşmakta ve seçimlerin iki türlü ve çoğunluk sistemiyle yapılmasını öngörmektedir (Buran, 2005:92-93). Seçmenlerin 25 yaşını doldurmuş olmaları, az çok vergi vermeleri, Osmanlı vatandaşı ve erkek olmaları gerekmektedir. Mebus seçilme yaşı ise Kanun-ı Esasi'ye uygun olarak 30 olarak kabul edilmiştir. Keza Kanun-ı Esasi'de belirtilen her elli bin erkek nüfus için bir mebus kuralı benimsenmiştir (Tuncer, 2003:27). Türk siyasi hayatının ilk çok partili seçimi olan 1908 Seçimi bu kanuna bağlı olarak yapılmıştır. Bu seçime, Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesini sağlayan, elinde güç ve otoriteyi tutan İttihat ve Terakki Fırkası, Prens Sabahattin'in desteği ile kurulmuş olan Ahrar Fırkası ve çeşitli azınlık grupları katılacaktı. Ahrar Fırkası ile azınlık grupları kendilerine ait birer seçim programı hazırlamışlardı. Ahrar Fırkası siyasi programında adem-i merkezîyetçi yönünün ön plana çıkarmıştı. Ancak Ahrar Fırkası'nın yayınladığı siyasi programında İttihat ve Terakki'nin siyasi programıyla da birçok açıdan benzerlik gösterdiği anlaşılabaktı (Akşin, 2007: 167-173; Tunaya, 1988:188-191).

Seçimler yapılmadan önce İttihat ve Terakki'ye muhalif olan grup ya da gruplar seçimlerin tek dereceli olarak yapılmasını ve her erkeğin vergi verme koşuluna bağlı olmaksızın oy hakkına sahip olmasını talep ettiler. Bu grupların içerisinde Prens Sabahattin'in başını çektiği grup öncü rol oynamakta ve muhalif grupların sözcülüğünü yapmaktaydı. Ancak İttihat ve Terakki bu önerileri kabul etmedi ve seçimler, iki dereceli ve vergi verme koşuluna bağlı olarak yapıldı (Akşin, 1980:100). Seçimlerde I. Meşrutiyet dönemindeki uygulamalara göre, iki dereceli sistemi sadece İstanbul'da uygulanabilmiş, diğer yerlerde ise İl Genel ve Belediye Meclis üyeleri ikinci seçmen (müntehib-i sani) kabul edilmiştir. Uygulanan seçim sistemi ve mevzuatlar çerçevesinde gerçekleşen 1908 seçimi nispeten demokratik yöntemlere göre ve özgürce yapılan ilk seçim olma niteliğini göstermiştir (Erdoğan, 1998:801).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan ilk seçimlerin ardından, aynı yılın Kasım ve Aralık aylarında da mebus seçimi yapıldı. Ahrar Fırkası ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin katıldığı seçimlerde,

İttihat ve Terakki çoğunluğu sağladı ve 4 Aralık 1908'de 3. Meclisi Mebusan açıldı. Bu Meclisin yaptığı çalışma ile 31 Mart Olayı ve II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi sonrasında Mayıs 1909'da Kanuni Esasi üzerinde bazı değişiklikler yapıldı. Bu yapılan değişikliklerin en önemlilerinden biri padişahın ve Ayan Meclisinin yetkilerinin daraltılırken Mebusan Meclisi'nin yetkilerinin artırılması olmuştur. Bundan sonraki dönemde tek bir mebusluğu ilgilendiren, ancak siyasi yankıları yüksek olan 1911 yılında bir ara seçim yapıldı (Olgun,2012:10-12).

Meclis 17 Aralık 1908'de II. Abdülhamid tarafından törenle açıldı. Seçimlerdeki etnik tablo şöyleydi: 147 Türk, 60 Arap, 27 Arnavut, 26 Rum, 14 Ermeni, 10 Slav ve 4 Yahudi bulunuyordu. İdeolojik altyapısı dönem içinde şekillenmeye devam edecek olan İttihat ve Terakki Fırkası yaklaşık 60 mebusun desteğine sahipti (Ahmad- Dankwart, 1976:245).

4.2.II. Meşrutiyet Dönemi İlk Meclis-i Mebusanında Halep/Maraş Mebusları

Meclis-i Mebusanda Halep Vilayeti adına şu üyeler bulunmaktaydı; Ali Cenani Bey, Artin Boşgezenyan Efendi, Şeyh Beşir Efendi, Mehmet Bahaettin Bey Emirîzade, Mellahzade Mer'i Paşa, Mesut Efendi, Kevakibîzade, Mustafa Bey, Cabirîzade Abdünnafi Paşa, Bereketzade Rıfat Bey. Meclis-i Mebusanda Halep vilayetine bağlı Maraş Sancağından Hasan Fehmi Efendi, Mehmet Şükrü Efendi yer almıştır. Hasan Fehmi Efendi, MMSD (Meclis-i Mebusan Sicil Dosyası), Dosya No: 110/381; Mehmet Şükrü Efendi, MMSD (Meclis-i Mebusan Sicil Dosyası), Dosya No: 111). Hasan Fehmi Bey II. Dönem Meclis-i Mebusana seçilirken Mehmet Şükrü Efendi seçilememiştir (Ahmad-Danwart, 1976:247; Demirel, 1999:415).

Bir diğer kayıttaki ise İkinci Meşrutiyet Dönemi ilk seçimlerinde Vahan Efendi'nin Maraş'tan Mebus seçildiği belirtilmektedir (Karacakaya, 2005:79). Ancak bu dönem ile ilgili yapılan diğer çalışmalarda bu konuda farklı değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Ahmet Demirel'in bu dönem milletvekilleri ile ilgili mevcut sayısal verilerin olduğu listeleri karşılaştırarak yaptığı analitik çalışmada bazı kişilerin listeye sonradan eklendiği ve Maraş adına seçilen Vahan Efendinin de bu liste içerisinde yer almıştır. Ancak listeye sonradan eklenen bu kişilerin milletvekili olduklarına dair bir ibarenin olmadığı da ifade edilmiştir (Demirel, 1999:411).

Meşrutiyet hükümeti 1908 yılından itibaren eşitlik ve adalet ile ilgili kanunlar çıkararak yürürlüğe koydu. Maraş'ta yaşayan Ermeniler bunu fırsat bilip durumdan faydalanmak istediler. Gizli komite ve cemiyetlerini açıktan yürütmeye başladılar. Ermenilerin bağımsızlıkla ilgili faaliyetleri Müslüman vatandaşları tedirgin ediyordu. 1908 seçimleri Maraş'ta bu karışık ortamda gerçekleştirildi. Seçimler sonucunda iki Müslüman mebus olan Kadızade Hacı Hasan Fehmi Efendi ve Bayezidzade Mehmet Şükrü Efendi mebus seçildiler; Hasan Fehmi Efendi, 1855'te Maraş'ta dünyaya gelmiştir. Kadızade Hacı Ahmet Tahir Efendi'nin oğludur. "Medrese'de ve Hususî" okulda okumuştur. Maraş Bidayet Mahkemesi üyesi iken 22 Kasım 1908'de 43 oy ile Maraş'tan mebus seçilmiştir. Meclis-i Mebusan'ın ikinci devresinde de mebusluk görevini sürdürmüştür (Güneş, 1997:381). Mehmet Şükrü Efendi, 1865'de Maraş'ta dünyaya gelmiştir. Bayezitizade'nin oğludur. Rüştîye ve Medrese'de okumuştur. Çeşitli memuriyetlerde bulunmuş, 22 Kasım 1908'de 41 oy alarak Maraş'tan mebus seçilmiştir (Güneş, 1997:383). Seçim sonuçlarına göre yeni rejimin galibi İttihat ve Terakki Partisi Maraş'ta kayda değer bir varlık gösteremedi (Günay, 2012:238).

4.3.1912 Seçimleri ve Meclis-i Mebusan'ın Açılması

1911 yılından itibaren İttihat ve Terakki Partisi içerisinde "yeni hizip" hareketi başladı. Miralay Sadık Bey'in başını çektiği yeni hizipçiler tutucu talepler içeren 10 maddelik bir program hazırladılar. Bunların isteklerinden biri de kendilerinin taraftarı olan mebuslardan birinin Nazır olması idi. İç politikada bu olaylar yaşanırken Osmanlı devleti ile İtalya arasında Trablusgarp savaşı başladı. Osmanlı Devleti'nin askeri açıdan zayıf durumu, devlet yönetiminde yaşanan zaafiyetler, ordu-siyaset ilişkilerinde yaşanan kaotik durum hem iç politikada hem de dış politikada büyük sorunların ortaya

çıkmasına yol açtı. Osmanlı Devleti'nin İtalya ile savaş halinde bulunması Balkan Devletlerini de harekete geçirdi ve Rusya'nın öncülüğünde Osmanlı Devletine karşı ittifak kuruldu. Osmanlı Devleti bu durumda savaştan çekilmek zorunda kaldı ve Trablusgarp bölgesini kaybetti. 11 Aralık 1911'e gelindiğinde, İstanbul'da ara seçimler yapıldı. Seçimi 1 oy farkla Hürriyet İtilaf Fırkası kazandı. İttihat Terakki'nin seçimleri kaybetmesi partide bir bozgun havasının doğmasına yol açtı. Bu durum karşısında ittifak ve Terakki meşrutiyet rejimi ile bağdaşmayan bir takım faaliyetler içine girdi (Tunaya, 1988:38-45). 1911 yılındaki ara seçim iktidar-muhalefet ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuş ve 1912'de yapılacak olan genel seçimlerin öne alınmasına yol açmıştı. İstanbul ara seçimlerinde İttihat ve Terakki adayının muhalefet adayı karşısında kaybetmesi, iktidarın tamamen kaybedileceği korkusu yaratmıştı. İttihat ve Terakki Fırkası, seçim yenilgisinin verdiği erken uyarı ile meclisteki muhalif grubu tasfiye etmek için meclisin feshedilmesi için çalışmalarını hızlandırdılar. İttihatçılar meclise nazır sokamayınca meclisi dağıtma yoluna gittiler ve yapılan çalışmalar sonucu 18 Ocak 1912'de meclis dağıtıldı (İslamoğlu, 2004:46). İttihat ve Terakki hükümeti, meclisi feshettikten sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkasının vilayetlerdeki örgütlenme faaliyetlerini engellemeye çalıştı. Vilayetlerdeki İtilafçı şubeler ve örgütlenme oranı İttihat ve Terakki'ye oranla daha düşüktü. Buna rağmen hem İtilafçıları önlemek hem de örgütlenmenin az olduğu Arap bölgelerindeki açığı kapatmak için seçim çalışmalarını hızlandırdı. Nitekim yapılan faaliyetler sonucunda bu bölgelerdeki İttihat ve Terakki yanlısı ileri gelenler, İtilafçılara cephe alarak seçim faaliyetlerini engelleme yoluna gittiler. Ancak Balkan Savaşının patlak vermesiyle seçimler yapılamadı.

1912 Kasım'ında genel seçimlerin yapılması zorunlu hale gelmişti, ancak İttihatçılar, seçimlerin belirlenen tarihten önce yapılmasını istemekteydiler. İttihatçıların bu hamlesinin temel nedeni, iktidarı Hürriyet ve İtilaf Fırkasına kaptırma korkusuydu. Bu sebepten dolayı padişaha baskı yaparak parlamentoyu feshettirdiler ve seçimin yapılma tarihini öne aldirdılar. Demokrasi tarihimizin ilk erken genel seçimleri olan 1912 seçimleri Ocak-Mart ayları içinde yapıldı. Ancak bazı yörelerde seçim süreci Mayıs ayına kadar sürmüştür. Bu seçimde İttihatçılar muhalefetin sesini kısmak için çeşitli baskılar uygulamışlar; propaganda yapması engellenmiş, seçim sandıklarını kendi gözetimleri altında tutmuşlardır. Nitekim "sopalı ve dayaklı seçim" olarak ün yapmış olan 1912 seçimi, İttihat ve Terakki iktidarının seçim hürriyetine ve güvenliğine karşı nasıl bir tutum içinde olduğunu göstermesi bakımından çok önemlidir (Karamustafaoğlu, 1970:105). Zira bu seçimin bu şekilde tanımlanmasının esas sebebi de İttihatçıların istibdadını açıkça ortaya koyan bir zemin oluşturmaları ve sıkıyönetim altında bir seçimin yapılmış olmasıdır (Akkaya, 2014:18). Bu ilk erken genel seçimin bir başka özelliği ise "İdare-i Örfiye" adı altında yapılan ilk seçim oluşudur. Zira bu seçim Meşrutiyet döneminin en çok tartışılan ve kanunsuz olarak suçlanan seçimi olmuştur. 1912 seçimi, siyasal alandaki bu özelliğinden başka, seçimde uygulanan yasa açısından değişik bir özellik göstermemektedir (Varlık-Ören, 2001:68-69). Bu seçimde de yine İntihab-ı Mebusan Kanunu uygulanmıştır. Seçim sonucunda 281 mebus seçilmiş, İttihatçıların tüm baskılarına karşın, Hürriyet ve İtilaf Fırkası 6 üye ile parlamentoya girmeyi başarmıştır (Demir, 2007:281-287). Seçimden sonra kurulan 4. Mebusan Meclisi ilk toplantısını 18 Nisan 1912 tarihinde yapmıştır. 1912 seçimleri sonrası, askerin siyasete karışmamasını temin için Halâskâran-ı Zabitan adıyla bir grup kuruldu. Halâskâran Grubu'nun ilk teşebbüsü, kulüp ve tiyatro olarak görülen meclisin feshini istemek oldu. Bu arada Ahmet Muhtar Paşa da bu yöndeki talepleri desteklemekteydi. Bu baskı gruplarının çalışmaları neticesinde bu Meclis'in de ömrü fazla uzun olamamış ve üç ay kadar sonra, 5 Ağustos 1912'de dağılmıştır (Demir, 2007:294).

4.3.1.1912 Tarihli Meclis-i Mebusan'da Halep/Maraş Mebusları

1912 yılının Ocak-Mayıs aylarında yapılan ilk erken genel seçimler sonrasında açılan Meclis-i Mebusan'ın açık olduğu üç buçuk aylık dönemde Halep Vilayeti adına Hamid Bey, Hacı Mustafa Efendi, Sadık Efendi, Hacı Evliya Efendi, Hasan Fehmi Efendiler yer almışlardır (Dankwart, 1976:247; Hacı Evliya Efendi MMSD (Meclis-i Mebusan Sicil Dosyası), Dosya No:380). Bu mebuslardan Hacı

Evliya Efendi, Hasan Fehmi Efendi Maraş sancağı adına seçilmişlerdir (Demirel, 1999:415; Ahmad-Dankwart, 1976:247).

Hacı İbrahim Evliya Efendi 1874'de Maraş'ta doğmuştur. Mehmed Raşid efendinin mahdumudur. Temel eğitimi özel olarak aldıktan sonra Maraş Rüştîye mektebinden pekiyi derecesinde 1891 yılında mezun olarak şahadetnameyi almaya hak kazanmıştır. Daha sonra Hukuk Mektebinde tahsiline devam etmiş ve 10 Ağustos 1898 tarihinde yine pekiyi derece ile mezun olmuştur. İbrahim Evliya Efendi Arapça ve Farsça bilmektedir ve Fransızca'ya da aşinadır. İbrahim Evliya Efendi 23 Temmuz-5 Ağustos 1912 tarihleri arasında Maraş mebusluğu vazifesi ile Meclis-i Mebusan'da görev yapmıştır. Meşihat-ı Ulya Müsteşarlığı da yapan İbrahim Evliya Efendi İkinci rütbeden Nişan-ı Âli Osmanî sahibidir (Köse, 2012:9-17)

4.4.1914 Seçimleri ve Meclis-i Mebusan'ın Açılması

Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın 5 Ağustos 1912'de kapanmasından sonra seçimlerin yenilenmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Ancak Balkan Savaşlarının başlaması seçimlerin ertelenmesine yol açmıştır. Balkan Savaşları'nın yenilgiyle sonuçlanması üzerine İttihat ve Terakki hükümeti çekilmek zorunda kalmış, Hürriyet ve İtilaf Fırkası yeni hükümeti kurmuştur. Bu hükümet işbaşındayken Edirne'nin düşmesi; Hürriyet ve İtilaf aleyhine bir kamuoyu oluşmasına yol açmıştır (Armağan, 1968:63; (Varlık-Ören, 2001:79-80).

Balkan Savaşları'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı bozgunun ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti siyasi faaliyetlerine hız verdi. Cemiyetin Hükümete muhalif olması ve Bulgar kuşatması altında bulunan Edirne'nin barış görüşmeleri sırasında Bulgaristan'a terk edileceği iddialarını gündeme getirmeleri ile darbenin zemini oluşturuldu. Büyük bir kalabalık halinde Edirne için sloganlar atarak Bab-ı Ali'ye doğru harekete geçildi. Enver Paşa'nın başını çektiği olayda Kamil Paşa Hükümeti istifa ettirildi. "Bâb-ı Ali Baskını" olarak tarihe geçen bu olayın ardından 23 Ocak 1913 Perşembe günü Mahmut Şevket Paşa Sadrazamlık makamına getirilmiştir (Demir, 2007:299). Bu gelişmeler karşısında muhalefet de misilleme olarak Mahmut Şevket Paşa'ya suikast düzenlemiştir. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine İttihat ve Terakki, hükümeti doğrudan doğruya kurmuş ve çok partili rejime son vermiştir. Böylece bundan sonraki yapılacak seçimler için İttihat ve Terakki'nin karşısında ortada herhangi bir muhalif kişi veya fırka da çıkamayacaktır. Böylece İttihat ve Terakki partisi bundan sonra siyasi olarak devlet yönetimini ele geçirmiş oldu.

Bab-ı Ali Baskınından sonra yönetimde etkin bir konuma geçen İttihatçılar, 1914 yılının Nisan-Mayıs aylarında yapılacak seçimlere rakipsiz olarak girmişlerdir. Bu seçimler, Arnavutluk, Makedonya ve Trablusgarb (Libya)'ın kaybı sonucunda toprakları küçülmüş bir imparatorluk içinde yapıldı. Mecliste muhalefetin çoğunluğunu Arnavutluk mebusları sağlamaktaydı, bu yüzden bu dönemde eski muhalefetin önemli bir kısmı bertaraf edilmişti. Osmanlı İmparatorluğunun sosyo-ekonomik durumunu yansıtan gerçekten birbirinden farklı görüşler ve tartışmalar yalnız ilk mecliste yer almıştı. Fakat 1914 meclisinin bünyesindeki değişiklik Arapların gittikçe daha çok ön plana çıktıklarını göstermektedir. Arap temsilcilerinin sayısı 1908'de 60 iken 1912'de 68'e ve 1914'de 84'e yükselerek büyük bir artış göstermiştir (Ahmad, 1971:230).

İttihat ve Terakki'nin tek parti olarak katıldığı seçimler güdümlüdür ve dikkati çeken bir özelliği olmamıştır. Yalnız, 1912 yılında çıkarılan bir kanunla, askerlerin ilk kez bu seçimlerde oy kullanmamışlardır. Dolayısıyla oluşan meclisin tek partisi yine İttihat ve Terakki'dir (Varlık-Ören, 2001:69-70). Bu seçim sonucunda tüm Meclis-i Mebusan üyeleri bu partiden seçilmiş olarak 14 Mayıs 1914'te Beşinci Osmanlı Meclisi toplantılarına katılmışlardır. (Sezen, 1994:228). 1914 seçiminde uygulanan yasa yine İntihab-ı Mebusan Kanunu'dur. Seçme yöntemi de daha önceki seçimle aynıdır.

Bu yasama dönemi İkinci Meşrutîyet'in en uzun parlamentolu dönemi olmuş ve meclis 1918'de normal süresini tamamlamıştır. Ancak ülkenin içinde bulunduğu savaş ortamı, yeni seçimlerin

yapılmasına engel teşkil etmesi üzerine Kanun-i Esasî'nin 1918'de değiştirilen 69. maddesi gereğince meclis çalışmaları, savaş nedeniyle uzatılmıştır. I. Dünya savaşındaki yenilginin ardından, Talat Paşa hükümeti görevinden çekilmek zorunda kalmış ve böylelikle İttihatçılar'ın dönemi sona ermiş oldu. Padişah Vahdettin emri ile 21 Aralık 1918'de Osmanlı Meclis-i Mebusanı feshedilmiştir. (Demirel, 2010:12-13). Dolayısıyla bu dönem 1 Ekim 1918'de başlamış ve 21 Aralık 1918'de sona ermiştir. Bu süre içinde Meclis-i Mebusan 29 toplantı gerçekleştirmiş, bu kısa süre zarfında 19 soru önergesi, 4 gensoru önergesi verilmiştir. Soru önergelerinin 4'ü Dâhiliye, 3'ü Hariciye, 1'i Harbiye Nezareti hakkındadır. Diğerleri ise hükümete sunulmuş ancak bir yanıt gelmemiştir (Güneş, 1997:551).

4.4.1.1914 Tarihli Meclis-i Mebusan'da Halep/Maraş Mebusları

II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Meclis-i Mebûsânın III. Devresinde (27. 05. 1914/ 21.12. 1918) seçilen Halep Mebusları Ahmet Hamdi Efendi, Türkmenzade Beşir İbri Efendi Abdülkadir Bey, Agop Hırlakyan Efendilerdir. Bu mebuslardan Abdülkadir Bey ve Agop Hırlakyan Efendiler Maraş adına seçilmişlerdir (Demir, 2007:372; Ahmad- Dankwart, 1976:247; BOA. DH.SYS. 122/32-12).

Abdülkadir Bey 1878 (1294)'te Kahramanmaraş'ın Ekmekçi Mahallesinde doğdu. Babası İsmail Bey, annesi Nevruz Hanımdır. 1898 de Leyla Hanımla evlendi. İsmail Besim, Mehmet Sait ve Mehmet'in babasıdır. Rüştüye öğrenimi gördü, tarım ve ticaretle uğraştı (Güneş, 1997:593). Maraş Genel Meclis Üyeliği yapmıştır. Osmanlı Meclis-i Mebûsân III. Dönem Halep ve Maraş Mebusudur. TBMM II. Dönem Maraş Milletvekili olarak görev yapmış olup evlidir (TBMM Albümü, 2010:111; MMSD (Meclis-i Mebusan Sicil Dosyası), Dosya No:537). Güney illeri ve Maraş'ın kurtuluşu ile ilgili, Niğde Mebusu Ata Bey, Maraş Mebusu Tahsin Bey ve 7 arkadaşı Meclise önerge verdiler. Önerge sahipleri; 20 günden çok bir zamandan beri Fransız kuvvetleriyle Ermenilerin sürekli ateş altında tuttukları Maraş'ta birçok Müslüman'ı şehit ettiklerini, şehrin büyük bir kısmının yakıldığını, yangınların devam etmekte olduğunu anlatmışlardır. Huzur ve asayişin korunması ve yapılan kötülüklerin uygar uluslara duyurulması konusunda da hükümetin ne düşündüğünü sormuşlardır. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin son dönemine Maraş Milletvekili seçilmiştir. Meclisin feshi üzerine Heyet-i Temsiliye'nin talimatına uyarak Ankara'ya gelmiş ve 3 Temmuz 1920'de TBMM Genel Kuruluna Maraş Milletvekili olarak takdim edilmiştir. Mecliste Bütçe, Tasarı ve Dışişleri Komisyonlarında çalıştı. 6 Ekim 1920'de Isparta İstiklâl Mahkemesi Üyeliğine seçilerek Meclisten ayrıldı. Mahkemenin faaliyetine son verildiği 23 Mart 1921'de Meclise geri dönmüştür (Şavklı, 2000:190). Abdülkadir Bey, Maraş Genel Meclis Üyeliği de yapmıştır. TBMM'nin II. dönem seçimlerine katılmış ve Maraş Mebusu seçilmiştir. Mazbatası 12 Ağustos 1923'te onaylanmıştır (TBMM Arşivi, Tercüme-i Hal Kâğıdı, ŞDN:585). Mecliste bulunduğu bu dönemde Nizamname Dâhilî, İktisat, Ziraat ve Lâyiha Komisyonlarında çalışmış, iki konuda önerge vermiştir. Maraş'tan III ve IV. dönemlerde de milletvekili seçilen Abdülkadir Emirmahmutoğlu, 5.10.1966'da vefat etmiştir (Güneş, 1997:593).

Agop Hırlakyan Efendi, Meclis-i Mebusan'da III. dönemde Halep mebusu olarak görev yapmıştır. Mazbatası mevcut olmadığı için seçimlerde kaç oy aldığı bilinmemektedir (Agop Hırlakyan, MMSD (Meclis-i Mebusan Sicil Dosyası), Dosya No: 538). Hırlakyan mebus seçildiği dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakınlığı ile tanınmaktadır. Maraş mebusu olarak seçilen Hırlakyan Efendi Meclis-i Mebusan'ın üçüncü devresinde mecliste konuşma yapmamıştır. Ayrıca İkinci Meşrutiyet döneminde meclis dışında herhangi bir faaliyetine rastlanmamıştır (Koç, 2009:168). Bu dönemde Tehcir Kanunu uygulamaya konulduğunda, III. dönem Meclis-i Mebusan'da Ermeni mebuslar bulunmaktaydı. Bu mebuslar mütareke dönemine kadar görevlerine devam etmişlerdir. Bu mebuslardan biri de Maraş Mebusu Agop Hırlakyan'dır. Ermeni olup ta Osmanlı Devletinin hizmetinde yer alan devlet görevlileri tehcir uygulamasının dışında tutulduğu için Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinin 15 Ağustos 1915 tarihli ve 5029 nolu kararıyla bazı Mutasarrıflıklara çekilen şifre telgraf ile Ermeni mebus ve ailelerinin ihraç edilmemesi istenmiştir. Maraş Mebusu Agop Hırlakyan Efendi de bu karar üzerine tehcir uygulamasının dışında tutulmuştur (Karaer, 2007:168-169).

5.1919 Seçimleri ve Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının Açılması

Osmanlı Devleti'nin, I. Dünya Savaşı'nda mağlup olması üzerine Mondros Ateşkes Antlaşması ile savaştan çekilmiştir. Mondros Mütarekesi hükümleri çerçevesinde ülkenin çeşitli bölgeleri kısa bir süre sonra işgal edilmeye başlanmıştır. İstanbul hükümeti, itilaf devletlerinin baskıları karşısında bu devletlerin taleplerini ve mütareke hükümlerini uygulamaktan başka bir şey yapacak durumda değildi. Mevcut hükümet İngilizler ve Fransızlarla iyi geçinmek suretiyle savaşın zararlarını azaltmak amacındaydı. Bu dönemde hükümetin başında bulunan Damat Ferit, seçimlerin bir an önce yapılmasını ve bu seçimlerde azınlık haklarının sağlanmasını, bunun için de seçimlerin nispi temsil esasına göre yapılmasını gündeme getirmiştir. Bu seçim sisteminin uygulanması ile azınlıkların da Meclis'e girebilmesinin yolu açılmış olacaktı (Akşin, 1976:328-329).

1919 yılının Aralık ayında yapılan seçimlerde Ermenilerin ve Rumların çoğunluğu, çıkacak sonucu gayrimeşru ilan ettirmek amacıyla seçimlere iştirak etmemişlerdi. Gayri Müslimlerden sadece Museviler seçimlere katıldı. Bu arada, Mustafa Kemal Paşa, 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelişinden bir süre sonra Meclisin çalışmalarıyla ilgili son hazırlıklarını yapmıştı. Alınan karara göre; Meclisi Mebusan'daki tüm çalışmaları yürütecek bir Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti oluşturulacak, Meclis başkanlığına Mustafa Kemal seçilecek, Sivas Kongresi kararları onaylanacak ve Misakı Milli için Mecliste yemin edilecekti. İstanbul'a giden milletvekillerine bunlarla ilgili gerekli emirler iletildi. Seçimlere Mustafa Kemal yanlıları ile bazı kuruluşlar katılmıştır. 1919 seçimleri de ihtihab-ı Mebusan Kanunu hükümlerince yapılmıştır. Seçim sonucunda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mensupları büyük bir başarı kazanmıştır. Bu seçimlerin Müdafaa-i Hukuk taraftarlarınca kazanılması, Mustafa Kemal'in savaşlarda kazandığı başarı kadar önemli bir başarı olarak görülmektedir (Çavdar, 1981:33). Böylece 12 Ocak 1920'de son Osmanlı Meclis-i Mebusanı açılmış ve bu meclis 2 ay kadar çalışabilmiştir (Armağan, 1968:66).

Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının yaptığı en önemli faaliyetlerden biri 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'yi kabul etmiş olmasıdır. 17 Şubat 1920'de altı maddelik Misakı Milli, "Hatt-ı Mütareke dâhil ve haricindeki" Türklerle meskûn toprakları bölünmez bir bütün olarak kabul etmiş, Arap topraklarından, bağımsız bir Türkiye için feragat edeceğini dünyaya ilan etmiştir. Böylece Misak-ı Milli'nin kabulü ile ulusal gayeye biraz daha yaklaşılmış oldu (Budak, 2002:155-156). Ancak İtilaf Devletleri bu gelişme karşısında tedirgin oldular ve Sevr Anlaşmasını Osmanlı hükümetine kabul ettirmek amacıyla 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal ettiler. Meclis 18 Mart'ta son bir kez daha toplandı. Bu son oturumda alınan karar üzerine çalışmalarına ara verdi (Çavdar, 1995:184-185). Böylece Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı ömrünü tamamlamış oldu ve dönemin padişahı Sultan Vahideddin tarafından 11 Nisan'da feshedildi. Bunun üzerine seçilmiş mebusların önemli bir kısmı Ankara'ya geçerek BMM'nin açılışına katıldı.

5.1.1920 Tarihli Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'da Halep/Maraş Mebusları

Osmanlı Meclis-i Mebûsânın IV. Devresinde (12.01.1919/18.03.1920) seçilen Halep/Maraş Mebusları; Abdülkadir Bey ve Tahsin Hüdayioğlu Bey'lerdir. İstanbul'un işgali sonrası Osmanlı Meclisinin kapanması üzerine Maraş Mebusları Abdulkadir Bey ile Tahsin Bey'de Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisine katılmışlardır.

Mehmet Tahsin Bey (Hüdayioğlu) 1887 de Maraş'ta doğmuştur. Hüdayizade Mehmet Durdu Bey'in oğludur. İlk ve orta öğrenimini Maraş Mülki İdadisinde tamamlamış bu süreçte ayrıca özel öğrenim görmüştür. Toprak sahibi bir ailenin evlâdı olarak tarım ile meşgul oldu. 1911-1919 arası Belediye ve Liva İdare Meclisi Üyelikleri, İl Genel Meclisi ve Daimi Encümen Üyeliklerinde ve Liva Maarif Komisyonu ve Ziraat Odası üyeliklerinde bulundu. Maraş'ın düşman işgaline uğramasından sonraki savunmasında etkin hizmetlerde bulunmuştur. Osmanlı Mebusan Meclisinin son dönemine Maraş Milletvekili seçilmiştir. Meclisin feshedilmesi üzerine Heyeti Temsiliyenin talimatına uyarak Ankara'ya gelmiş, 3 Temmuz 1920'de TBMM Genel Kurulunda Maraş Milletvekili olarak yer almıştır

(TBMM Arşivi, Tercüme-i Hal Kâğıdı, ŞDN: 326). Tahsin Bey Mecliste Bütçe, Tarım ve Dışişleri Komisyonlarında çalışmıştır. 6 Ekim 1920’de Isparta İstiklâl Mahkemesi üyeliğine seçilerek Meclisten ayrılmış ve Mahkemenin faaliyetine son verildiği 23 Mart 1921’de Meclise geri dönmüştür. 22 Temmuz 1923’te yapılan seçimde 341 oy alarak Maraş’tan ikinci kez milletvekili seçildi. Mazbatası 12 Ağustos 1923’te onaylandı. Mecliste Muvazene-i Maliye ve Ziraat komisyonlarında çalıştı. 15 Eylül 1924’te Maraş’ta eşraftan Çuhadarzade Hacı Mehmet Efendinin öldürülmesiyle ilgili olarak hakkında soruşturma açılmasıyla 9 Aralıkta yasama dokunulmazlığı kaldırıldı. Ankara İstiklâl Mahkemesince tutuklu olarak yapılan yargılaması sonunda 5 Nisan 1926’da 10 yıl kürek cezasıyla mahkûmiyetine karar verildi. Hükmün TBMM Başkanlığına tebliği üzerine 7.4.1926 tarihli birleşiminde milletvekilliğinden düşürülmüştür (Çoker, 1995:743-744; Öztürk, 1995:595).

6.Sonuç

Osmanlı idari teşkilatı içerisinde 1871 tarihinde Halep Vilayetine bağlı olan Maraş Sancağı 1872 yılında yeni bir vilâyet haline getirilmişse de 1876’da Maraş yeniden Halep’e bağlandı (Gündüz, 2001:195). Halep Vilayetine bağlı bir Sancak konumuna sahip olan Maraş, I. Dünya Savaşı’nın başladığı dönemde bağımsız sancak haline dönüştürülmüştür.

Osmanlı Devletinde I. Meşrutiyetin ilan edilmesinde sonra 23 Aralık 1876 yılında ilan edilen Kanunu Esasi/Anayasa esasları çerçevesinde seçimler yapılmış ve ilk Osmanlı Parlamentosu 19 Mart 1877 yılında açılmıştır. Osmanlı Devletinin bu ilk parlamentosunda Halep vilayeti Maraş Sancağından Sadi Efendi seçilmiştir. 1876 idari taksimatında Maraş Halep’e bağlı olduğu için Sadi Efendi Halep mebusu sıfatını kazanmıştır (Oğuz, 2012:5; Bayazit, 1998:69; Atalay, 2008:99).

Maraşlı Sadi Efendi Osmanlı Mebusan Meclisine Halep Vilayetinden her iki dönemde de seçilmiş mebuslardan biridir. Meclis-i Mebusanın iki döneminde de mebus olarak yer alan Sadi Bey’in etkin hizmetlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Sadi Bey, bu dönem içerisinde Sultan II. Abdülhamit ile dostluk kurarak onunla yakınlaşmıştır.

23 Temmuz 1908 tarihinde Kanun-ı Esasi’nin (Anayasa) yeniden yürürlüğe konulması ile birlikte II. Meşrutiyet dönemi başlamıştır. Meşrutiyetin ilan edildiği gün aynı zamanda seçim sürecine de girilmişti. 1908 seçimleri “İntihab-ı Mebusan Kanunu”na göre yapılan ilk seçimler olmuştur. Ayrıca bu seçimlerin sonucuna göre Meclis-i Mebusanda Halep vilayetine bağlı Maraş Sancağından Hasan Fehmi Efendi, Mehmet Şükrü Efendi yer almıştır. Hasan Fehmi Bey II. Dönem Meclis-i Mebusana seçilirken Mehmet Şükrü Efendi seçilememiştir. 1912 seçim sonuçlarına göre oluşan üç buçuk aylık Meclis-i Mebusan’a Halep Vilayetinden seçilen Hacı Evliya Efendi, Hasan Fehmi Efendi Maraş sancağı adına katılmışlardır (Ahmad- Dankwart, 1976: 247; Demirel, 1999:415; Hasan Fehmi Efendi, MMSD (Meclis-i Mebusan Sicil Dosyası), Dosya No: 110/381).

1914 yılının Nisan- Mayıs aylarında seçimler yapılmış, bu seçimlere İttihat ve Terakki’nin karşısında rekabet edebilecek güçlü bir muhalif parti kalmamıştır. II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Meclis-i Mebusanın III. Devresinde (27. 05. 1914/ 21.12. 1918) Halep Vilayetinden seçilen Abdülkadir Bey ve Agop Hırlakyan Efendiler Maraş adına seçilmişlerdir (Demir, 1999:372; Ahmad-Dankwart,1976:245-247). Osmanlı Meclis-i Mebusanın IV. Devresinde (12.01.1919/18.03.1920) seçilen Halep/Maraş Mebusları; Abdülkadir Bey ve Tahsin Hüdayioğlu Bey’lerdir. İstanbul’un işgali sonrası Osmanlı Meclisinin kapanması üzerine Maraş Mebusları Abdülkadir Bey ile Tahsin Bey’de Ankara’da açılan Büyük Millet Meclisine katılmışlardır.

EKLER:**Meclis-i Mebusan'da görev yapan bazı Maraş Milletvekilleri,**

(İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci I. Ve II. Meşrutiyet*, II. Cilt, Ayan Ve Mebûsân Meclisleri Üyelerinin Özgeçmişleri, Ankara, 1997; T.B.M.M. *Osmanlı Mebusları Albümü 2.Dönem*, (27 Mart 1328-23 Temmuz 1328), Ankara, 1946; TBMM Albümü 1920-2010, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1.,2. Baskı, Ankara, 2010.)

Hacı Hasan Fehmi Efendi

Hasan Fehmi Efendi, Kadızade Hacı Ahmet Tahir Efendi'nin oğludur. 1855'te Maraş'ta dünyaya gelmiştir. "Medrese'de ve Hususî" okulda okumuştur. Maraş Bidayet Mahkemesi üyesi iken 22 Kasım 1908'de 43 oy ile Maraş'tan mebus seçilmiştir. İkinci devrede de mebusluk görevini sürdürmüştür. II. Dönemde de seçilmiştir

Mehmet Şükrü Efendi

Mehmet Şükrü Efendi, Bayezitzade'nin oğludur. 1865'de Maraş'ta dünyaya gelmiştir. Rüştîye ve Medrese'de okumuştur. Çeşitli memuriyetlerde bulunmuş, 22 Kasım 1908'de 41 oy alarak Maraş'tan mebus seçilmiştir.

Mehmet Tahsin Bey (Hüdayioğlu)

1880 Maraş Doğumludur. Mülki İdadi Mezunudur. Mehmet Durdu Bey'in oğludur. İlk ve orta öğrenimini Maraş Mülki İdadisinde tamamladıktan sonra ayrıca özel öğrenim gördü. Toprak sahibi bir ailenin evlâdı olarak taran ile meşgul oldu. 1911-1919 arası Belediye ve Liva İdare Meclisi Üyelikleri, İl Genel Meclisi ve Daimi Encümen Üyeliklerinde ve Liva Maarif Komisyonu ve Ziraat Odası Üyeliklerinde bulundu. Osmanlı Meclis-i Mebusan IV. Dönem Maraş Mebusu olarak görev yapmıştır.

I. ve II. Dönem TBMM'DE Maraş Milletvekili olarak görev yapmıştır. Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından 07.04.1926 tarihinde Milletvekilliğinden düşürülmüştür. Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından 10 sene hapse mahkûm edilmiştir (TBMM Osmanlı Mebuslar Albümü, 1946:21). Evli ve 6 çocuk babasıdır. 06.05.1947 tarihinde vefat etmiştir.

Abdülkadir Bey (Abdulkadir EMİRMAHMUTOĞLU)

Abdülkadir Bey 1878 (1294)'te Kahramanmaraş'ın Ekmekçi Mahallesinde doğdu. Rüştîye eğitimi gördü, tarım ve ticaretle uğraştı. Maraş Genel Meclis Üyeliği yapmıştır. Osmanlı Meclis-i Mebusan III. Dönem Halep ve Maraş Mebusudur. TBMM II. Dönem Maraş Milletvekili olarak görev yapmıştır. Maraş'tan III ve IV üncü dönemlerde de milletvekili seçilen Abdülkadir Emirmahmutoğlu, 5.10.1966'da öldü.

Agop Hırlakyan Efendi

Agop Hırlakyan Efendi, Meclis-i Mebusan'da III. Devresinde Halep mebusu olarak görev yapmıştır. Mazbatası mevcut olmadığı için seçimlerde kaç oy aldığı bilinmemektedir. Hırlakyan seçildiği dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakınlığıyla tanınmaktadır. Maraş mebusu olarak seçilen Hırlakyan Efendi Meclis-i Mebusan'ın üçüncü devresinde mecliste konuşma yapmamıştır. Ayrıca İkinci Meşrutiyet döneminde meclis dışında herhangi bir faaliyetine rastlanmamıştır.

KAYNAKÇA

1-ARŞİV BELGELERİ

BOA. DH. SYS. 122/32-12.

Hasan Fehmi Efendi, MMSD (Meclis-i Mebusan Sicil Dosyası), Dosya No: 110/381.

Mehmet Şükrü Efendi, MMSD (Meclis-i Mebusan Sicil Dosyası), Dosya No: 111.

Maraş Hacı Evliya Efendi MMSD (Meclis-i Mebusan Sicil Dosyası), Dosya No:380

Agop Hırlakyan, MMSD (Meclis-i Mebusan Sicil Dosyası), Dosya No: 538.

Abdulkadir Emirmahmutoglu, MMSD (Meclis-i Mebusan Sicil Dosyası), Dosya No:537, TBMM Arşivi, Tercüme-i Hal Kâğıdı, ŞDN:585.

Tahsin Hüdayioğlu, TBMM Arşivi, Tercüme-i Hal Kâğıdı, ŞDN: 326.

TBMM Arşivi Ve Kütüphanesi

Osmanlı Mebusları, Birinci Dönem, (17 Ekim 1324-5 Ocak 1327), Basılmamış Defter, Ankara, 1946.
Osmanlı Mebusları, İkinci Dönem, (27 Mart 1328-23 Temmuz 1328) Basılmamış Defter, Ankara 1946.

Osmanlı Mebusları, Üçüncü Dönem, (15 Şub 1328-23 Temmuz 1328), (1329-21 Aralık 1334), Basılmamış Defter, Ankara, 1946.

2-RESMİ YAYINLAR

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

(MMZC)Meclis-i Mebusan (1293-1877) Zabıt Ceridesi, Cilt 1,Toplayan, Hakkı Tarık Us, Vakıf Gazete-Matbaa Kütüphanesi, İstanbul 1939.

MMZC, 1939:C.1:117.

MMZC, 1939:C.1:281.

MMZC, 1939:C.1:155.

Dergi ve Mecmua

Mülkiye Mecmuası, Cilt: 1., Sayı: 2, Sayfa 54-57) Kânunusani 1293 (Ocak-Şubat 1878).

3- KİTAP VE MAKALELER

Abadan, Yavuz, (1957), “Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 14, S. 1, Ankara.

Ahmad, Feroz & Dankwart A., Rustow, (1976), “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler 1908-1918” , *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.4-5, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

Ahmad, Feroz, (1971), *İttihat ve Terakki 1908–1914*, Sander Yayınları, İstanbul.

Akkaya, Bülent, (2014), “Erciyes Gazetesine Göre Kayseri’deki 1912 Meclis-İ Mebusan Seçimleri”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/4 Spring 2014, p. 15-23, Ankara-Turkey. Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.6898.

Aldıkaçtı, Orhan, (1982), *Anayasa hukukumuzun gelişimi ve 1961 anayasası*, (4. baskı), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Akşin Sina, (2007), *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Akşin, Sina, (1980), *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Akşin, Sina, (1986), *I. Meşrutiyet Üzerine Bazı Düşünceler*, Uluslararası Mithat Paşa Semineri, Bildiriler Tartışmalar, Edirne 8-10 Mayıs 1984,Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Akşin, Sina, (1976), *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem Yayınları İstanbul.

- Arıburnu, Kemal, (1997), *Sivas Kongresi: Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla*, Atatürk, Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Armağan, Servet, (1978), *Memleketimizde İlk Parlamento Seçimleri Kanun-i Esasının 100.Yılı Armağan*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Armağan, Servet, (1968), "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C.33, S.3-4, İstanbul.
- Atalay, Besim, (2008), *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş.
- Balci, Muharrem, (2003), *Birinci Tanzimat'tan İkinci Tanzimat'a Birikimler I*, Danışman Yayınları, İstanbul.
- Başgil, Ali Fuat, (1946), *Hukukun ana mesele ve müesseseleri*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.
- Bayazit, Bekir Sıtkı, (1998) *Kahraman Maraş'ta Bayazıtogulları*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş.
- Gözübüyük, Şeref- Kili, Suna, (1985), *Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.
- Güneş, İhsan, (1997), *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci I. ve II. Meşrutiyet*, I. Cilt, TBMM Basımevi, Ankara.
- Budak, Mustafa, (2002), *İdealden Gerçeğe: Misak-ı Milliden Lozan'a Dış Politika*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Buran, Hasan, (2005), *Seçim Sistemleri ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Sistemi Önerisi*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Şavklı, Cengiz, (2000), *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Antep ve Maraş Milletvekilleri*, Biyografileri Ve Faaliyetleri, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Çavdar Tevfik, (1981), "İleri Gazetesi'nde 1919 Seçimleri", *Amme İdaresi Dergisi*, Haziran 1981, S. 2, C.14, Ankara.
- Çavdar, Tevfik, (1995), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Çoker, Fahri, (1995), *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, III. Cilt, I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri, Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 6, Ankara.
- Demir, Fevzi, (2007), *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Demirel, Ahmet, (1999), *Osmanlı Meclis-i Mebusanı I. Devre (1908-1912) Mebusları*, Osmanlı, Cilt 2, Ankara.
- Demirel, Ahmet, (2010), *İlk Meclis'in vekilleri: Millî Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, Mustafa, (1998), Türkiye'de Siyasal Sistem ve Demokrasi, *Yeni Türkiye Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı II, S. 23-24, Ankara.
- Ezherli, İhsan, (1998), *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1998) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı 1877-1920*, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara.
- Gencer, Mustafa, (2008), "Osmanlı-Türk Modernleşme Sürecinde Kültür, Din Ve Siyaset İlişkileri", *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/2 Spring.2008,p.354-369, Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.302.

- Gözler, Kemal, (2013), *Anayasa Hukukuna Giriş Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Yayınları, Bursa.
- Günay, Nejla, (2012), “II. Meşrutiyet’in ilanının Maraş’ta Algılanışı”, *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu*, Bildiri, 4-6 Ekim 2012, Cilt 3, Kahramanmaraş.
- Gündüz, Tufan, (2001) “Kahramanmaraş”, DİA, C.24, TDV, İstanbul.
- Güneş, İhsan, (1997), *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci I. Ve II. Meşrutiyet*, II. Cilt Ayan Ve Mebûsân Meclisleri Üyelerinin Özgeçmişleri Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 15 Ankara.
- Güneş, İhsan, (1997), *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, I. Cilt, TBMM Basımevi, Ankara.
- Güvenir, Murat, (1982), “Seçim Sistemleri ve Ülkemizdeki Uygulama”, Ankara Üniversitesi, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 37, S.1, Ankara.
- Hanioğlu, Şükrü, (2000), “Siyasal Temsil Olayının Osmanlı İmparatorluğundaki Yeri”, Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, Edt: Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Basın Yayım. İstanbul.
- İslamoğlu, Abdullah, (2004), *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet (1908-1913)*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul.
- Jaeschke, Gotthard, (1989), *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kansu, Mazhar Müfit., (1997), *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, C.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karacakaya Recep, (2005), *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi*, Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- Karaer, Medyan, (2007), *II. Meşrutiyet Döneminde Ermeni Milletvekilleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Karal, Enver Ziya, (1999), *Osmanlı Tarihi*, C.IX, TTK Yayınları, Ankara.
- Karamustafaoğlu, Tunçer, (1970), *Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri*, Ankara Üni. Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 62, Sevinç Matbaası, Ankara,
- Karpat, Kemal H, (2013), *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, Selda, (2011), “1876 Meclis-i Mebusanı ve Seçim Hazırlıkları”, OTAM, (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), S. 30. Ankara.
- Kızıltan, Yılmaz, (2006), *Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan’ı*, GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C 26, S. 1, Ankara.
- Koç, Yılmaz, (2009), *Osmanlı Mebusan Meclisinde Görev Yapan Ermeni Mebuslar ve Faaliyetleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- Köse, Resul, (2012), *Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Maraşlı Bürokratlar*, Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu Bildiri 4-6 Ekim 2012, Kahramanmaraş,
- Kuran,ERCÜMENT, (1997), *Türk Çağdaşlaşması*, Akçağ Yayinevi, İstanbul,
- Lewis, Bernard, (1998), *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Metin Kırıralı, TTK, Ankara,
- Mumcu, Ahmet, (1996), *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılap Yayınları İstanbul.

- Oğuz, Ahmet, (2012) “Osmanlı’nın İlk Mebusanından Sadi Efendi’nin Meclisi Mebusan’daki Faaliyetleri”, Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu, Bildiri, 4-6 Ekim 2012, Kahramanmaraş.
- Olgun, Kenan, (2012) “Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda Ara Seçimler (1908-1912 Dönemi)” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XXVIII, Mart 2012, / S.82, Ankara.
- Ortaylı, İlber, (1978), “İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili”, Der., Raci Kılavuz, “Armağan”, *Kanun-u Esasinin 100. Yılı*, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Öklem, Necdet, (1982), *Meclis-i Mebusanı, Bütçe-İller Kanunu İç Tüzük Üzerine Tartışmalar*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir.
- Öztürk, Kazım, (1995), *Türk Parlamento Tarihi TBMM- II. Dönem 1923 -1927*, III. Cilt Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 3 Ankara.
- Saray, Mehmet, (1999), *Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento), Demokratik Düşünce ve Atatürk*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Sezen Saim, (1994), (a) *Seçim ve Demokrasi*, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Sezen, Saim, (2000), (b) *Seçim ve Demokrasi*, Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- Shaw, Stanford, (1983), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. Mehmet Harmancı, I. Cilt, E Yayınları, İstanbul.
- T.B.M.M. *Osmanlı Mebusları Albümü 2.Dönem, (27 Mart 1328-23 Temmuz 1328)*, (1946), Ankara.
- Tanör, Bülent, (2004), *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1789-1980*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tansel, Selahattin, (1991), *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C.I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- TBMM Albümü 1920-2010, (2010), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1., 2. Baskı, Ankara.
- Tekin Yusuf, Çiftçi, Sabri, (2007), *1877’den Günümüze Türkiye’de Parlamento 22. Dönem TBMM’de Parlamento ve Parlamenter Rol Algısı*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Tunaya, Tarık Zafer, (1988), *Türkiye’de Siyasi Partiler*, C.I (İkinci Meşrutiyet Dönemi), 2. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, Tarık Zafer, (1960) *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul.
- Tuncer, Erol, (2003), *Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877–2002)*, Tesav Yayınları, Ankara.
- Us, Hakkı Tarık, (1939), *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi 1293-1878*, Devre ve Cild 1, Vakit Gazete Matbaa, İstanbul.
- Üçok, Coşkun, (1976), *1876 Anayasasının Kaynakları, Özellikle 1851 Prusya Anayasası; 1876-1976 Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı*, Hazırlayan Siyasi İlimler Derneği, Ankara.
- Varlık, Ülkü, Ören Banu, (2001), *Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Seçimler*, Der Yayınları, İstanbul.
- Versan, Vakur , (1990), *Kamu Yönetimi, Siyasi ve İdari Teşkilat*, Derneği Yayınları, İstanbul.
- Yakar, Serdar, (2012), “Maraş’ta Belediye Teşkilatının Kuruluşu ve Kazancızade Sadi Efendi”, *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu, Bildiri*, 4-6 Ekim 2012, Kahramanmaraş.